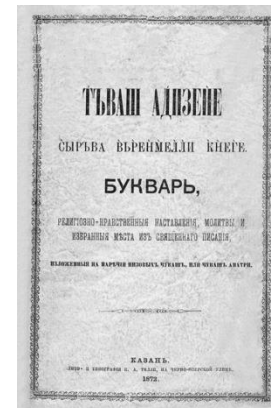

ЧУВАШСКИЙ РЕСПУБЛИКАНСКИЙ ИНСТИТУТ ОБРАЗОВАНИЯ

Çёнё чăваш сырулаьхне халалланă диктанта тёрёс сырма хатёрленер

*Егорова А.С., Чăваш Республикин
вёренү институчён этнокультура
вёренёвён кафедрин доценчё*

Хупă сасăсен хытăлăхёпе ҫемҫелёхне ҫырура палăртасси

Б ҫырмалла		Б ҫырмалла мар	
Хытă сыпăкри хупă сасă ҫемҫен илтёсен	<i>ахаль выльăх</i>	Ҫемҫе сыпăкри хупă сасă ҫемҫен илтёсен	<i>мехел пёлет</i>
Б паллăпа вёҫленекен сăмах ҫумне хупă сасăпа пуҫланакан аффикс хушăнсан	<i>тетрадье хальлёхе</i>	Б паллăпа вёҫленекен сăмах ҫумне уҫă сасăпа пуҫланакан аффикс хушăнсан	<i>тетраде халех</i>
Чăваш сăмахёсенче икшер сасса пёлтрекен <i>е, ю, я</i> сас паллисем умён	<i>кёсье тухья</i>	Хытă сыпăкри <i>л, н</i> хупă сасăсем <i>ҫ, ч</i> умёнче ҫемҫен итёсен те	<i>мунча пылчăк</i>

Шавлә хупă сасăсем вăрăммăн илтĕнни тата вёсене ҫырура палăртасси

К, п, с, ҫ, т, х, ч, ш

хупă сасăсем икё уҫă сасă тата ялан янăравлă хупă сасăпа
уҫă сасă хушшинче

янăраса (кёскен) илтĕнсен

янăрамасăр (вăрăммăн)
илтĕнсен

тётём

тёттём

пёр хупă сасă

ăшăн

икё хупă сасă

ăшшăн

така

такка

Ялан янӑравлӑ хупӑ сасӑсем вӑрӑммӑн илтӑнни тата вӑсене ҫырура палӑртасси

В, й, л, р, м, н

ялан янӑравлӑ хупӑ сасӑсем

кӑскен илтӑнсен

вӑрӑммӑн илтӑнсен

сивӑн

сиввӑн

пӑр хупӑ сасӑ

алӑ

икӑ хупӑ сасӑ

аллӑ

тӑри

тӑрри

Ā (ē) сасăпа пётекен япала ячёсене камăнлăх форминче тата камăнлăхпа пару падежёнче сырасси

Ā (ē) сасăпа пётекен япала ячё

икё сыпăклă

ă (ě) сасă умён
пёр хупă сасă

ă (ě) сасă умён
икё хупă сасă

виçё сыпăклă

са-сă	<i>сассăм</i>	кўр-ше	<i>кўрше</i>	сы-рав-сă	<i>сыравсăм</i>
	<i>сассу</i>		<i>кўршү</i>		<i>сыравсу</i>
	<i>сасси</i>		<i>кўрши</i>		<i>сыравси</i>
	<i>сассăн</i>		<i>кўршен</i>		<i>сыравсăн</i>
	<i>сасса</i>		<i>кўрше</i>		<i>сыравса</i>

У (ү) сасăпа пётекен япала ячёсене камăнлăх форминче тата камăнлăхпа пару падежёнче сырасси

У (ү) сасăпа пётекен япала ячё

чăваш сăмахё		вырăс сăмахё	
сыру	<i>сырăвăм</i>	кенгуру	<i>кенгурун</i>
	<i>сырăву</i>		<i>кенгуруна</i>
	<i>сырăвё</i>		<i>кенгурупа</i>
	<i>сырăвăн</i>	Баку	<i>Бакун</i>
	<i>сырăва</i>		<i>Бакуна</i>

Пайӑр ятри пур сӑмаха та пысӑк сас паллинчен пуҫласа сырасси

Сын ячӑпе хушаматне, ашшӑ ятне, хушма ятне	<i>Иван Яковлев</i>
Чӑр чун ячӑсене	<i>Кампур</i>
Мӑшӑрлатнӑ ятсемпе хушаматсене	<i>И.С. Максимов-Кошкинский</i>
Производенисен, пичет органӑсен, предприятисен кавычкӑна хупнӑ ячӑсене	<i>«Нарспи» поэма</i>
Транспорт, ҫар хатӑрӑсен, тӑрлӑ машинӑпа приборӑн, изделин уйрӑм тӑсене е серине пӑлтӑрекен ячӑсене	<i>«Аврора» (крейсер)</i>
Чи аслӑ организацисемпе учрежденисен ячӑсене	<i>Аслӑ Канаиш</i>
Чи пысӑк должность е хисеплӑ звани ячӑсене	<i>Чӑваш Ен Пуҫлӑхӑ</i>
Географи объектӑсен ячӑсене (<i>хула, ял, океан, шыв йышши сӑмахсемсӑр пуҫне</i>)	<i>Ҫӑмӑрле хули Сӑр е Сӑр шывӑ</i>
Дефиспа ҫыракан географи ячӑсене	<i>Шор-Пайраиш</i>
Астрономи ячӑсене (<i>ҫӑлтӑр йышши сӑмахсемсӑр пуҫне</i>)	<i>Кайӑк Ҫулӑ Алтӑр ҫӑлтӑр</i>
Тӑн вӑрентӑвӑнче тата мифологире тӑл пулакан пайӑр ятсене	<i>Иисус Христос Турӑ Амӑшӑ</i>

Малтанхи сәмахне җеҗ пысак сас паллинчен пуҗласа җырасси

Министерствәсен, наука учрежденийәсен, вәренү заведенийәсен, театрсен, музейсен, промышленноҗпа суту-илү организацийәсен ячәсене	<i>Чәмпәр чәваши шкулә</i>
Округ, область, край, район ячәсене	<i>Чәмпәр облаҗә</i>
Уяв ячәсене	<i>Чәваши чәлхи кунә</i>
Историпе геологи тапхәрәсен е событийәсен ячәсене	<i>Тәван җәршывән асла вәрси</i>
Чукун җул станцийәсен, вокзалсемпе аэропортсен ячәсене	<i>Канаш вокзалә</i>
Производенисен, пичет органәсен, предприятисен кавычкәна хупнә ячәсене	<i>«Чәваши ачисене сырәва вәрентмелли кәнеке» букварь</i>
Кәкәрләх паллисен кавычкәна илекен ячәсене	<i>«Ленинграда хүтәленәшән» медаль</i>

Сас палли ячӑсенчен пулнӑ аббревиатурӑсене сырасси

Пуҫламӑш сас
паллисене е пуҫламӑш
сасӑсене пӑрлештерсе
тунӑ сӑмахсене
вырӑсла ҫырнӑ пекех
ҫырмалла

МГУра вӑренет
ГЭСпа юнашар
вузра вӑренет

-Лә (-лӧ) аффикслә паллә ячӧсене ҫырасси

Уҫӧ сасӧпа пӧтекен сӧмахран пулнӧ		Хупӧ сасӧпа пӧтекен сӧмахран пулнӧ	
<i>хӧрӧ</i>	<i>хӧрӧллӧ</i>	<i>савӧнӧҫ</i>	<i>савӧнӧҫлӧ</i>
<i>пултару</i>	<i>пултаруллӧ</i>	<i>илем</i>	<i>илемлӧ</i>

**- Лӓх (-лӓх), -ла (-ле), -лан (-лен) аффикслӓ
сӓмахсене сырасси**

**-Лӓх (-лӓх), -ла (-ле), -лан (-лен) аффикс хушӓнакан
сӓмах**

Л сасӓпа вӓсленет

Л сасӓпа вӓсленмест

несӓл + лӓх

пултару + лӓх

эмел + ле

пурнӓс + ла

кахал + лан

асап + лан

Шут хисеп ячӑсене ҫырасси

Япалан шутне
палӑртнӑ чух

Ӽҫ миҫе хут пулнине
палӑртнӑ чух

*Каникулта виҫӑ кӑнеке
вуласа тухрӑм*

Сана виҫҫӑ каларӑм ӑнтӑ.

Эрнере ҫичӑ кун.

Ҫичӑ виҫ те пӑрре кас.

Хисеп ячәсене цифрапа җырнә чухнехи уйрамләхсем

Араб цифри җумне
аффикс хушсан вәсем
хушшине кәске йәр
лартмалла

Рим цифри хыҗҗан
аффикс хушса җыраҗҗә

Ака уйәхән 25-мәшә

XIX әмәр

29-мәш класс

I том

Асра тытәр!

**Традици тәрәх, җула паләртнә чух җапла җырмалла:
1871 җулта, 1872 җулхи, 2021 җултан т. ыт. те.**

-Тар (-тер) аффиклә глаголсене җырасси

Пёр сыпаклә глагол җумне хушансан	Темиҗе сыпаклә глагол җумне хушансан	
<i>т</i> <i>кил + тер</i> <i>су + җутар</i>	Уҗа сасәпа е р хупа сасәпа пётсен	Ытти сасәпа пётсен
	<i>тт</i> <i>ёсле + ттер</i> <i>шавар + ттар</i>	<i>т</i> <i>җитён + тер</i> <i>килён + тер</i>

-чӑр (-чӕр) аффиклӑ глаголсене ҫырасси

Уҫӑ сасӑпа пӕтекен сӑмах ҫумне хушӑнсан	Ялан янӑракан хупӑ сасӑпа пӕтекен сӑмах ҫумне хушӑнсан	Янӑравсӑр хупӑ сасӑпа пӕтекен сӑмах ҫумне хушӑнсан
<i>чч</i>		<i>ч</i>
<i>упра + ччӑр итле + ччӕр</i>	<i>кай + ччӑр ҫӕнтер + ччӕр</i>	<i>тыт + чӑр сик + чӕр</i>

Татӱксене пӱрле, уйрӱм е дефиспа ҫырасси

Пӱрле	Дефиспа	Уйрӱм
<i>никам</i>	<i>ҫыр-ха</i>	<i>шӱп паян</i>
<i>такам</i>	<i>ӱсӱ-ҫке</i>	<i>лӱп та шай</i>
<i>темӱн</i>	<i>тухрӱ-и</i>	<i>ӱпӱ ҫеҫ</i>
	<i>килчӱ-ши</i>	<i>вӱл кӱна</i>
	<i>кайрӱ-шим</i>	<i>кирек мӱн</i>
	<i>курчӱ-им</i>	<i>ҫав иккен</i>
	<i>кайрӱ-иҫ</i>	<i>килет имӱш</i>
	<i>аван-мӱн</i>	<i>кайрӱ ӱппин</i>
	<i>куртӱн-тӱр</i>	<i>вӱл та</i>
	<i>илтрӱн-тӱр</i>	<i>ӱпӱ те</i>
		<i>ан кай</i>
		<i>каям мар</i>
		<i>килес ҫук</i>
		<i>пулатӱ вӱт</i>
		<i>ҫын тӱк ҫын</i>
		<i>хӱр тӱк хӱр</i>

Подлежащие сказуемй хушшине тире лартасси

Шухайша уҗамлаьрах
таьвас тесен тире
лартмалла

Манайн ват асатте – ветеран.

Шухайш уҗамлаьхе
сителёклё пулсан
тире лартмалла мар

Манайн ват асатте ветеран.

Союзпа ҫыхӑнӑ пӑр йышши членсене чарӑну паллисемпе уйӑрасси

Запятой лартмалла мар

О тата О.

*Сунар станцинче Тареев валли пӑр кунӑ
ҫыру тата хасат-журнал выртнӑ.*

О та (те) О.

Ун вӑрӑм та ҫӑра куҫ тӑкне пас тытнӑ.

О е О.

*Ниҫта пӑр хут татки е ҫӑпӑ йӑваланса
выртмасть.*

**Асӑрхӑр! Сыпӑнтаракан та (те) союзпа ҫыхӑнакан пӑр
йышши сказуемӑйсем хушшине ытти сӑмахсем кӑртсе
лартни вӑсен хушшинчи паузӑна вӑрӑмлатать, ҫапах та
ун пек чух та вӑсене запятойпа уйӑрмалла мар.**

Каҫҫан тинкерсе пӑхнӑ та ун ҫине кӑвакарса кайнӑ.

Союзпа сыханный пёр йышши членсене чарану паллисемпе уйярасси

Запятой лартмалла

О, анчах О.

Асамла куш сёре үкет, анчах сёре ситеймест.

О, сапах О.

Питё васкарам, сапах ёлкёреймерём.

Те О, те О.

Те саваннипе, те вэтаннипе пачах сухалса кайрам.

Е О, е О.

Е Мускава, е Шупашкара вёренме кайап.

Ни О, ни О.

Алтатъе ни йёме, ни каласма пултараймасть.

Пёр О, пёр О.

Санюкан пичё пёр хёрелет, пёр шуралатъ.

Пёрре О, тепре О.

Сумар пёрре чашлаттарса саватъ, тепре чаранатъ.

О пулсан та, О.

Палан сима йүсё пулсан та, усалла.

О пулин те, О.

Уйах сутататъ пулин те, айятмасть.

О - пёр йышши член.

Пётёмлетү сәмахәсене чарану паллипе уйәрасси

Пётёмлетү сәмахәсен вырәнә	Схемәсем	Тёсләхсем
Пёр йышши членсем умёнче	⊙: O, O, O.	<i>Этем <u>пурте</u> пёр: <u>вырас</u> та, <u>тутар</u> та, <u>чәваш</u> та.</i>
Пёр йышши членсем хысёнче	O, O, O – ⊙.	<i><u>Улмус</u>сисем, чие <u>сырли</u> <u>тёмәсем</u>, палан – <u>пурте</u> сескере.</i>
Пёр йышши членсем умён тәнә чух предложени вёсленмесен	⊙: O, O –	<i><u>Аста килчә унта: пүрт</u> <u>сумёнче</u>, <u>йыва</u>с <u>сулхәнёнче</u> – <u>тёрлө</u> <u>вильа</u>х <u>хутай</u> <u>выртать</u>.</i>
Икё хутчен – пёр йышши членсем умён те, хысәян та каласан	⊙: O, O – ⊙.	<i>Эпё <u>пурне</u> <u>те</u> хёрхенетёп: <u>чечеке</u> <u>те</u>, <u>йыва</u>са та, <u>кура</u>ка та – <u>пурне</u> <u>те</u>, <u>пурне</u> <u>те</u>.</i>

Күртём сәмахсене чарану паллисемпе кәтартасси

Правиләсем	Тәсләхсем
Сказуемәй хыҗҗан унпа юнашар тәракан күртём сәмахсене запятойпа уйрәмлатмалла мар – ыттисене уйрәмлатмалла.	<i>Пичче хуларан паян килет иккен. Ахәртнех, манән йәмәк тухтәр пулать. Пичче килсен, паллах, эп савәнатәп.</i>
Пёр-пёр кәҗән членпа җеҗ җыхәнакан күртём сәмахсене предложенин ытти пайәнчен җав кәҗән членпа пёрле уйрәмлатмалла.	<i>Шухәшланипе пулас, әпә часах җывәрса каямарәм.</i>

**Асра тытәр! Ак(ә), ав(ә) татәксем – күртём сәмахсем мар.
Вәсене чарану паллисемпе уйрәмлатмаҗҗә.
Акә хәлле җитрә те.**

Түрө пуплевлө предложенисене сырасси

„Т!“ – а.	А: „Т!“	А: „Т!“ – а.	„Т, – а, – т!“	„Т! – а. – Т.“
„Т?“ – а.	А: „Т?“	А: „Т?“ – а.	„Т, – а, – т?“	„Т? – а. – Т.“
„Т“, – а.	А: „Т“.	А: „Т“, – а.	„Т, – а, – т“.	„Т, – а. – Т.“

Т – түрө пуплев.

А – автор сәмахә.

Ҙыхӑну паллисӗр хутлӑ предложенисенче чарӑну палли лартасси

Пайсем пӗр вӑхӑтри, пӗр лару-тӑрури ӗссене пӗлтерсен	,
Пайсен калӑпӑшӗ пысӑк тата ӗшӗнче чарӑну паллисем пулсан	;
Иккӗмӗш пайӗ пӗрремӗшне мӗн енчен те пулин ӗнлантарсан	:
Пӗр ӗс хысӑн тепри хӗвӑрт е кӗтмен ӗртен пулса иртсен	
Пӗр пайӗ теприне хирӗслесен	—
Иккӗмӗш пайӗ пӗрремӗшӗн следствиене е результатне пӗлтерсен	
Иккӗмӗш пайӗ ыйтуллӑ пулсан	?

*Диктанта төрөс сырма
әнәсу сунатпәр!*

